

РОЛЬ ІНСТИТУТУ КОНСТИТУЦІЙНОГО КОНТРОЛЮ КРІЗЬ ПРИЗМУ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ

THE ROLE OF THE INSTITUTE OF CONSTITUTIONAL CONTROL THROUGH THE PRISM OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE

*Дорошенко Р.В., студент V курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

*Шанталій К.С., студентка V курсу факультету адвокатури
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

У статті досліджується роль інституту конституційного контролю в захисті прав і свобод людини в Україні на сучасному етапі її розвитку. Зазначається, що держава є правовою за умов поваги, забезпечення, визнання, гарантування й захисту прав людини. Конституція України закріплює право на звернення до суду з метою захисту прав і свобод людини та громадянина. Зауважується, що верховенство конституції належить до основних принципів організації і функціонування правової держави.

Автори зазначають, що в Україні задекларовано європейську модель конституційної юрисдикції, відповідно до якої конституційний контроль здійснюється спеціалізованим судовим органом. Зауважується, що функція захисту прав і свобод людини як визначального напрямку діяльності Конституційного Суду України насамперед випливає з положень Конституції України. Саме Основний Закон нашої країни визначає утвердження й захист прав людини як основний обов'язок держави.

Автори статті відзначають, що, забезпечуючи правову охорону Конституції України й забезпечуючи в такий спосіб її верховенство на всій території нашої держави, Конституційний Суд України сприяє реалізації і захисту прав і свобод людини і громадянина. У науковій праці зазначено, що однією з форм захисту основних прав і свобод людини виступає конституційний контроль. Положення Конституції України передбачають попередній (превентивний) і наступний (репресивний) конституційний контроль.

Значущість Конституційного Суду України в захисті основних прав і свобод людини базується на основі верховенства права, що є одним з основних принципів його діяльності. Автори зауважують, що в основі захисту Конституційним Судом України конституційних прав і свобод людини необхідно керуватися принципами верховенства права й верховенства конституції. Окрім того, конституційний контроль є однією з форм захисту основних прав і свобод людини.

У висновку автори зазначають, що Конституційний Суд України займає провідне й особливе місце в механізмі захисту основних прав і свобод людини та громадянина, оскільки він захищає останні й усуває причини їх порушення.

Ключові слова: конституційний контроль, права людини, Конституція України, Конституційний Суд України, верховенство права.

The article examines the role of the institute of constitutional control in the protection of human rights and freedoms in Ukraine at the present stage of its development. It is noted that the state is legal in terms of respect, protection, recognition, guarantee and protection of human rights. The Constitution of Ukraine enshrines the right to go to court in order to protect the rights and freedoms of a man and a citizen. It is noted that the supremacy of the constitution is one of the basic principles of organization and functioning of the rule of law.

The authors note that Ukraine has declared a European model of constitutional jurisdiction, according to which constitutional control is exercised by a specialized judicial body. It is noted that the function of protection of human rights and freedoms as a determining area of activity of the Constitutional Court of Ukraine primarily follows from the provisions of the Constitution of Ukraine. The Basic Law of our country defines the establishment and protection of human rights as the basic duty of the state.

The authors of the article note that by ensuring the legal protection of the Constitution of Ukraine and thus ensuring its supremacy throughout our country, the Constitutional Court of Ukraine promotes the implementation and protection of human and civil rights and freedoms. Scientific work states that one of the forms of protection of fundamental human rights and freedoms is constitutional control. The provisions of the Constitution of Ukraine provide for preliminary (preventive) and subsequent (repressive) constitutional control.

The importance of the Constitutional Court of Ukraine in the protection of fundamental human rights and freedoms is based on the rule of law, which is one of the basic principles of its activity. The authors note that the basis for the protection of constitutional human rights and freedoms by the Constitutional Court of Ukraine should be guided by the principles of the rule of law and the rule of the constitution. In addition, constitutional control is a form of protection of fundamental human rights and freedoms.

In conclusion, the authors note that the Constitutional Court of Ukraine occupies a leading and special place in the mechanism of protection of fundamental human and civil rights and freedoms, as it protects the latter and eliminates the causes of their violation.

Key words: constitutional control, human rights, Constitution of Ukraine, Constitutional Court of Ukraine, Rule of Law.

Постановка проблеми. Ефективний захист прав і свобод людини та громадянина є необхідною умовою для функціонування правової і демократичної держави. Важливу роль у контексті правової охорони Конституції відіграє діяльність органів конституційної юрисдикції, які покликані забезпечувати її верховенство на території нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначена проблематика відбивається в наукових працях таких учених, як Ю. Барабаш, Д. Белов, А. Головін, М. Козюбра, Л. Летнянчин, Я. Мачужак, В. Погорілко, О. Селіванов, О. Стрижак, І. Тимченко, Ю. Тодика, В. Шаповал, Л. Юзьков та ін. Водночас у юридичній літературі місце та роль органу конституційної юрисдикції в механізмі захисту прав і свобод людини та громадянина залишається недостатньо дослідженою.

Мета статті. Мета запропонованої статті – дослідити роль інституту конституційного контролю крізь призму

захисту прав людини в Україні на сучасному етапі її розвитку.

Виклад основного матеріалу. Держава може вважатися правовою лише в тому випадку, коли в ній поважаються, забезпечуються, визнаються, гарантуються й захищаються права людини. Із метою підвищення ролі прав і свобод людини та громадянина статтею 8 Конституції України задекларовано право на звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина керуючись безпосередньо Основним Законом нашої держави [1].

Одним з основоположних принципів організації та функціонування правової держави є верховенство конституції в системі нормативно-правових актів, її пряма й безпосередня дія. Для забезпечення дотримання конституції в більшості держав створено інститути конституційного контролю, що виражаються в особі того чи іншого органу конституційної юстиції [2, с. 93]. Такий

орган з'явився в Україні з прийняттям у 1996 р. Закону України «Про Конституційний Суд України» № 422/96-ВР [3], який втратив чинність у 2017 р. у зв'язку з уведенням у дію нового Закону України «Про Конституційний Суд України» № 2136-VIII [4].

Частиною 1 статті 147 Конституції України передбачено, що Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цієї Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до цієї Конституції [1]. У такий спосіб європейську модель конституційної юрисдикції задекларовано і в Україні, визначальною ознакою якої є конституційний контроль, який здійснюється централізовано спеціалізованим судовим органом, що не входить до системи судів загальної юрисдикції. Також відомо, що у другій основній (американській) моделі конституційний контроль є децентралізованим і здійснюється судами загальної юрисдикції.

Віднесення Конституційного Суду України до європейської моделі конституційної юрисдикції, яка передбачає більш широкі повноваження конституційних судів, ніж установлення відповідності конституції окремих нормативно-правових актів, установлює місце і роль зазначеного органу конституційної юрисдикції в захисті прав і свобод людини.

Вагомою ознакою, що встановлює місце Конституційного Суду України в захисті прав і свобод людини, є його компетенція. Значення компетенції судів конституційного контролю навіть за умови приналежності їх до однієї (у нашому випадку – європейської) системи конституційної юрисдикції може бути різним, однак функція конституційного контролю у формі перевірки на відповідність конституції нормативно-правових актів є спільною для всіх.

Тому, до факторів, що встановлюють значення Конституційного Суду України в захисті прав і свобод людини, слід віднести основні принципи (основи), на яких ґрунтуються його завдання і діяльність.

Але насамперед слід враховувати й те, що соціальні інтереси та зосередження уваги на проблематиці прав людини призвели до створення саме такого ефективного інструменту їх захисту, яким у багатьох країнах Європи були конституційні суди [5, с. 164].

Слід зазначити, що дослідження можливості Конституційного Суду України щодо захисту прав і свобод людини розглядається в широкому сенсі й охоплює реалізацію, утвердження, оновлення, охорону й сам захист прав і свобод людини.

Функція захисту прав і свобод людини як визначального напрямку діяльності Конституційного Суду України насамперед впливає з положень статті 3 Основного Закону України, згідно з якою людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. До того ж, права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Окрім того, частиною 1 статті 55 Конституції України передбачено, що права і свободи людини та громадянина захищаються судом [1].

Тому, можна стверджувати, що саме Конституцією України визначено утвердження й захист прав людини як визначальний обов'язок держави. Таке положення обумовлено максимально повним забезпеченням нашої країни правовими засобами охорони й захисту прав і свободи людини та громадянина. Однією з важливих інституційних гарантій щодо захисту прав людини в Україні є Конституційний Суд України – орган конституційної юрисдикції нашої держави.

Так, згідно зі статтею 1 Закону України «Про Конституційний Суд України» функцією Конституційного

Суду України є гарантування верховенства Конституції України, що є Основним Законом держави по всій території України [4]. Враховуючи вищевикладене, можна помітити, що, забезпечуючи правову охорону Конституції України й забезпечуючи в такий спосіб її верховенство на всій території нашої держави, Конституційний Суд України сприяє реалізації і захисту прав і свобод людини і громадянина, що безпосередньо гарантовані відповідними положеннями Основного Закону.

У зазначеному випадку слід погодитися з думкою Я. Мачужак відносно того, що «Однією з основних функцій Конституційного Суду України в системі юридичної охорони Конституції України є захист прав і свобод людини та громадянина» [6, с. 103].

Також цікавою є позиція судді Конституційного Суду України М. І. Мельника, що була викладена в окремій думці відносно висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади вимогам статей 157 та 158 Конституції України від 30.07.2015 р. № 2-в/2015, згідно з якою правова охорона Конституції України визначається як фундаментальна гарантія прав і свобод громадян України [7].

Як зазначив О. Селіванов, Конституційний Суд України захищає права і свободи громадян, а також інші конституційні цінності властивими саме йому засобами [8, с. 6]. Тому, було б доцільно дослідити вказану функцію органу конституційної юрисдикції саме крізь призму його повноважень.

У частині 1 статті 150 Конституції України наведено перелік повноважень Конституційного Суду України [1]. Ми вважаємо, слід докладніше розглянути окремі напрями захисту Конституційним Судом України прав і свобод людини та громадянина в контексті вчинення органом конституційної юрисдикції цих повноважень.

Одним із найважливіших завдань Конституційного Суду України, на яке необхідно звернути увагу, є захист прав і свобод людини та громадянина, тобто не лише захист зазначених прав судом за власної ініціативи, а й можливість громадянина безпосередньо самому звернутися до Конституційного Суду України в разі порушення на його думку відповідних прав і свобод.

Функція захисту прав і свобод людини та громадянина реалізується при здійсненні Конституційним Судом України великої кількості його повноважень. Раніше функція захисту прав і свобод людини та громадянина Конституційним Судом України ні в Конституції України, ні в Законі України «Про Конституційний Суд України», що діяв до 2017 р., прямо не була передбачена. До того ж, ця функція є провідною в діяльності зазначеного органу конституційної юрисдикції. Реалізацію Конституційним Судом України функції захисту прав і свобод слід розглядати в певних аспектах згідно з його повноваженнями й компетенцією.

Відповідно до світової практики органи конституційної юрисдикції захищають права і свободи людини, перевіряючи закони та інші нормативно-правові акти з погляду їх відповідності Конституції, а також здійснюючи офіційне тлумачення Конституції і законів. Отже, як ми бачимо, однією з форм захисту основних прав і свобод людини виступає конституційний контроль. Конституційний Суд України згідно зі статтями 150, 151 та 159 Конституції України, здійснює попередній (превентивний) і наступний (репресивний) конституційний контроль.

Вищезгадані види конституційного контролю насамперед відіграють важливу роль у механізмі захисту Конституційним Судом України прав і свобод людини, але вони розглядаються в загальному сенсі, тобто наділені «абстрактним характером» і не є дієвими в конкретних правовідносинах, що вимагають негайного врегулювання. У законодавстві України раніше не передбачалася

можливість особи звернутися до Конституційного Суду України з приводу конституційності нормативно-правових актів. На сьогодні Основний Закон України гарантує право особи на звернення з конституційною скаргою до Конституційного Суду України з підстав, що встановлені Конституцією України, та в порядку, визначеному законом України «Про Конституційний Суд України». Конституційна скарга наразі вважається основною формою захисту прав і свобод людини та громадянина Конституційним Судом України.

Статтею 8 Основного Закону визначено, що звернення до суду з метою захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується [1]. На практиці існують труднощі в розумінні особами наданого їм права щодо захисту своїх конституційних прав у суді. У зв'язку з цим особи, намагаючись захистити свої конституційні права, насамперед звертаються до судів загальної юрисдикції, де такі заяви залишають без розгляду на підставі невідомості таких справ судам загальної юрисдикції [9, с. 34].

Частинами 1, 2 статті 55 Основного Закону України передбачено наступне: «Права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб». Відповідно до пунктів 1, 2 резолютивної частини рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 року № 9-зп/1997 частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити у правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їх права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене [10].

Також слід пам'ятати про те, що право є явищем набагато більш динамічним від найкращих і найконституційніших формул, і тому це повинно виключати суто позитивістський підхід до його тлумачення й застосування [11, с. 33]. Крім того, необхідно враховувати, що зміст положень конституції має саме філософський характер, і тому таке явище, яким є конституція, вимагає ще й філософського осмислення з позицій об'єктивної дійсності.

Значущість Конституційного Суду України в захисті основних прав і свобод людини значною мірою базується на основі верховенства права, що є однією з основних засад його діяльності. А це означає, що Конституційний Суд України повинен забезпечувати панування права в суспільстві, проте не лише в сенсі панування закону (принцип верховенства закону), а й у сенсі панування справедливості, свободи, моральності, рівності в законах та нормативно-правових актах.

Досліджуючи таку засаду в діяльності Конституційного Суду України, як верховенство права, необхідно враховувати позицію відомого вченого-юриста Г. Г. Кельзена, який зазначив, що будь-який нормативно-правовий акт, у якому міститься позитивне право, є невизначеним, а суддя в такому разі хоч і не є законодавцем, проте він виступає творцем права [12, с. 152]. Така думка повністю узгоджується з конституційним положенням, відповідно до якого права, свободи та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження й забезпечення прав і свобод виступає її головним

обов'язком. Саме таке розуміння верховенства права дає підстави об'єктивно стверджувати те, що вся діяльність Конституційного Суду України має бути спрямована на утвердження й забезпечення прав і свобод людини.

Окрім того, слід зазначити, що верховенство права становить, зокрема, право недержавного походження, об'єктивно зумовлене досягнутим рівнем культури й економіки людства, і яке має бути рівним і загальним для всіх. Тому, здійснюючи свою діяльність відповідно до принципу верховенства права, Конституційний Суд України повинен приймати рішення й із позиції природного права, учення про яке зазначає, що позитивне право є чинним тоді, коли воно не суперечить природному праву. Тож, визначаючи місце і роль Конституційного Суду України в захисті основних прав і свобод людини, потрібно найперше відзначити, що в основі цієї діяльності мають бути принципи верховенства права й верховенства конституції.

Однією з форм захисту основних прав і свобод людини виступає конституційний контроль. Це є специфічною функцією спеціально наділених відповідними завданнями органів державної влади, до яких насамперед відносяться парламент, уряд, глава держави, спеціалізовані органи: квазісудові органи, конституційні суди та суди загальної юрисдикції. Однак зі становленням конституційних судів (як органів судової влади) конституційний судовий контроль почали ототожнювати з конституційним контролем [13, с. 55]. Це вже є ознакою значимості конституційних судів у забезпеченні захисту прав і свобод людини й верховенства конституції.

Ще один конституційний контроль Конституційного Суду України стосується актів, що набрали чинності. Предметом такого контролю виступають закони й інші нормативно-правові акти Верховної Ради України, акти Президента України, акти Кабінету Міністрів України, акти Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Сама функція тлумачення Конституції хоча й не належить до контрольноючих, однак є надзвичайно важливою у здійсненні захисту прав і свобод людини.

Наступною специфічною ознакою української моделі конституційного контролю є можливість захисту основних прав і свобод під час виникнення колізії нормативно-правових актів, і коли їх нормами суперечливо регулюється порядок реалізації таких прав. Зазвичай під час такого нормативного контролю Конституційний Суд України не уповноважений усувати цю колізію нормативно-правових актів. А коли виникає така ситуація, він припиняє судочинство в цій частині. Також необхідно враховувати, що усунення колізій у праві відбувається шляхом здійснення правотворчості або прийняття колізійних норм. Тож за таких обставин органу конституційної юрисдикції надано право визнавати неконституційними норми, що встановлюють різний порядок реалізації тих самих конституційних прав і свобод, за умови, що вони дійсно обмежують можливість використання таких прав. Саме тому, ми вважаємо, що в таких випадках Конституційний Суд України повинен виступати в ролі правотворця, оскільки з декількох варіантів він обирає лише один порядок реалізації основних прав і свобод, а інші визначає не тільки як неконституційні, а і як нечинні.

Висновки. Підсумовуючи, слід зазначити, що саме Конституційний Суд України займає провідне й одночасно особливе місце в механізмі захисту основних прав і свобод людини. Саме він сприяє розкриттю суті змісту конституційних прав і свобод, надає можливість їхній реалізації. Завдяки нормоконтролю він захищає права і свободи й усуває причини їх порушення. Рішення, практика і юридичні позиції Конституційного Суду України є орієнтиром у діяльності органів законодавчої, виконавчої і судової влади в питаннях, що стосуються прав і свобод. Захист прав і свобод залишається одним із головних завдань Конституційного Суду України, що повинно здійснюватися ним через реалізацію сукупності його повноважень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. (у редакції від 01.01.2020 р.) № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2022).
2. Бакірова І. О. Конституційне звернення та конституційна скарга: переваги та недоліки. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2008. № 1 (75). С. 93-102.
3. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16.10.1996 р. (втратив чинність від 03.08.2017 р.) № 422/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/422/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 13.05.2022).
4. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13.07.2017 р. (у редакції від 11.04.2021 р.) № 2136-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 13.05.2022).
5. Шаповал В. М. Роль Конституційного Суду України в захисті прав людини. *Актуальні проблеми формування правової держави в Україні : до 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. : у 2 ч. / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого [та ін.]. Харків, 2000. Ч. 1. С. 163–166.
6. Мачужак Я. Взаємодія Конституційного Суду України і судів загальної юрисдикції у питаннях захисту прав і свобод людини та громадянина. Конституційний Суд у системі органів державної влади: актуальні проблеми, шляхи їх вирішення. М. : Ін Юре, 2008. С. 102-113.
7. Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України щодо децентралізації влади вимогам статей 157 та 158 Конституції України від 06.08.2015 р. № nd02d710-15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nd02d710-15#n2> (дата звернення: 13.05.2022).
8. Селіванов А. А. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини й конституційних конфліктів у сфері публічної влади: Ін Юре. 2008. 120 с.
9. Кучма Л. Не людина для держави, а держава для людини – нова формула суспільних відносин: Вітальне слово Президента України на урочистому засіданні з нагоди п'ятиріччя утворення Конституц. Суду України 18 жовт. 2001 р. *Уряд. кур'єр*. 2001. 20 жовт. 134 с.
10. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води) від 25 грудня 1997 року № 9-зп/1997. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/13-rozdil-i-prava-svobody-ta-obovyazky-ljudynu-i-gromadyanyna-statti-21-68> (дата звернення 20.05.2022).
11. Козюбра Н. І. Принципи верховенства права й верховенства Конституції: Співвідношення. *Конституційне будівництво в Україні: теорія і практика*. 2000. С. 33-34.
12. Кельзен Ганс. Чисте правознавство: із доп.: Пробл. справедливості. Пер. із нем. А. Мокровольська. М. : Юніверс, 2004. 375 с.
13. Авер'янова В. Б., Батанов А. В., Баулін Ю. В. Конституція України: Науково-практичний коментар. Ред. кол. Ций В. Я., Битяк Ю. П., Денежний Ю. М. та ін. М. : Вид-во «Право»; М. : Концерн «Видавничий Дім Ін Юре», 2003. 738 с.